

ÉLŐ NYELV

„Nem hazudol, az őszintét mondod”*

Élőnyelvi konferencián az élő nyelvhasználat jelenségeinek tudományos vizsgálata a cél. A nyelvtörténész számára viszont az élő nyelvhasználatban megjelenő változatosság mint a változás lehetősége lényeges. Számomra az élő nyelvhasználat legdinamikusabban fejlődő, a legtöbb dokumentálható nyelvi újítást hozó ága az internet nyelvhasználata (vö. BALÁZS 2003.). Az újítások itt jelentkeznek először, mintegy keresik közönségüket, elfogadóikat és terjesztőiket. Ebben a nyelvhasználatban bomlik ki és artikulálódik leginkább az a szóbeli/írásbeli sokszínűség, amelyet 1983-ban konferencia-előadásában WACHA IMRE a rádiós beszédmódokat elemezve már jelzett (WACHA 1988.), és amelynek jellemzőit az utóbbi időkben számosan boncolgatták, de többnyire megmaradtak a jelenségek felszíni bemutatásánál, még azokban az esetekben is, amikor a grammatikai változásokról írnak (vö.

* Elhangzott a 15. Élőnyelvi Konferencián, Párkányban, 2008 szeptemberében.

BERKÉNÉ 2004.). A következőkben egyetlen alaktani jelenséget vizsgállok meg, ennek kapcsán próbálom felvázolni a terjedés menetét, kulturális és szociális összefüggésrendszerét.

A magyar igeragozási rendszernek van egy deviáns helye. Az általános ragozás egyes szám második személyében két igei személyrag is található: *-sz* és *-l*. Alkalmazásuk jól elkülöníthető: felszólító módban, feltételes módban és múlt időben az *-l*, kijelentő mód jelen időben (hacsak fonetikai okok ki nem zárják) az *-sz* fordul elő. Az *-sz*-t kizáró fonetikai ok: ha a szó *s*-re, *z*-re vagy *sz*-re végződik: ekkor ugyanis az *-l* lép be a helyére. A standardban ez a szabály jól érvényesül (*kérsz* és *nézel*), de egyes korábbi nyelvváltozatokban (vö. www.nytud.hu/hhc: *veszesz*, *teszesz*) és nyelvjárásokban (főként a nyugati nyelvjárásrészleteken és a székelységben) ezen mássalhangzók után is állhat *-sz* (*éressz* 'érzel', *óvass* 'olvassol'). Gyakoribb azonban a nyelvjárásokban a fordított irányú alkalmazás: az *-l*, illetőleg az ezen *-l* variánsai nemcsak az *s*, *z*, *sz* után található, hanem egyéb hangok után is (*várol*, *vüszö*, *mondú*, vö. MDial. 359, SZABÓ 1980: 87–8, MÁRTON 1972: 197–8, IMRE 1971: 322, KISS 1982: 160, BÍRÓ 1999: 101–2). Az *-l*-nek ez a széles területi elterjedése a nyelvjárási beszámolókon túl a tágabb írásbeliségből is adatolható. Az egy karcagi cigányasszony életéről szóló egyes szám első személyben mesélő CSALOG ZSOLT-műben (1988.) a főszereplő többször is használja az *adol*, *etétel* alakokat. Borkó Juliánnának először 1928-ban megjelent kötete a *küldöl*, *eljutol*, *adol* alakokat tartalmazza (a szerző a Kórógy melletti Szentlászlón élt; KERESZTES–HAMARKAY szerk. 2004: 46, 62, 90). Kelet-Magyarországról Amerikába kivándorolt magyarok szövegében közli BAKÓ ELEMÉR a *fogol*, *küdöl* alakokat (BAKÓ 2002: 32–3). A hangtani és területi megoszlás mellett a két rag alkalmazásának bizonyos funkcionális különbsége is megállapítható: ott, ahol mindkét alakváltozat él, a *fog* ige tartalmaz igeként inkább *fogol*, segédigeiként inkább *fogsz* alakban használják (P. LAKATOS–T. KÁROLYI 2002: 240). További funkcionális megoszlás, hogy az *-l*-es „kedveskedő” (SZABÓ 1980: 87), „tréfás-kedélyes modorosság” (KÓTYUK 1998: 301), „becézgető” (H. KOVÁCS 2008: 502) jellegű, alkalmazásában érződik „egy kis szándékos játékoság, mondhatnám önirónia, ami valami nyelvi tudatosság jelének is tekinthető” (KORNYÁNE 2007: 152), míg az *sz*-es változat a neutrális alak. E funkcionális megoszlás – úgy vélem – párhuzamba állítható a *várj*–*várjál* alakváltozati kettősségben megfigyelhető parancsoló–kérő attitűd megnyilvánulásával.

Ez a számos nyelvjárásban és (mint a fenti példák mutatják) az *-l* hatásaként több variánsban is élő *-l*-es változat a nyelvjárási használatban napjainkban főleg a fiatalabb korosztályú nyelvhasználóknál visszaszorulni látszik. Legalábbis ezt mutatják LAKATOS ILONA és KÁROLYI MARGIT vizsgálatai (P. LAKATOS–T. KÁROLYI 2007: 202): 1991 és 2007 között a változatok alkalmazása a standard felé tolódik el.

A szociolingvista valóságshow-t néz. A „Győzike show”-ból meg a „Mónika show”-ból gyűjti az adatokat. Olyan helyzeteket keres, ahol a szereplőket oly mértékben elfogja az indulat, hogy a cselekvés gesztusában elfelejtődik a formalitás, a nyelv csak kiszolgálója az interakció sodró lendületének. A kutató ugyan tudja, hogy a megfigyelt jelenetek a valóságban talán sohasem játszódnak le a megfigyelt formában, de mivel számára a nyelvhasználat a fontos, elhanyagolhatónak látja a CSÁSZI LAJOS által is leírt manipulációt („Az újfajta talk-show-k két legfontosabb elve a sokkolás és a csoda. Az első esetben a talk-show-k mai készítői úgy próbálják áttörni a magánéletéről szóló közéleti diskurzusok egyre sematikusabb mintáit, hogy váratlan – és rendszerint kellemetlen – szembesítéseket, sokkoló konfrontációkat használnak a mélyben lappangó problémák felszínre hozására.” – CSÁSZI 2005: 25–6). A következő három idézet az említett reality show-kból való, mindhárom megtalálható a YouTube-on. Kö-

zös jellemzőjük, hogy mindhárom szereplői cigányok. Ez a tény azért fontos, mert mint BODÓ CSANÁD megállapítja: „ez a szempont [ti. hogy cigányok használják ezt a nyelvi formát] központi szerepet játszhat a helyi köztes nyelvváltozat kialakulásában” (BODÓ 2003: 427). Ezenkívül mindháromban megfigyelhető egy bizonyos alá/fölérendeltségi viszony: cigány nő és cigány férfi szóváltását figyelhetjük meg. Az első jelenetben a felindult, férjét hűtlenséggel gyanúsító feleség szavai: „Hazudol, Győzike!”. A másodikban a nő egy pofon kíséretében mondja: „Azt mondtam, hogy nem hazudol, az őszintét mondom!”. A harmadik jelenetben a jelenet elején rögtön sokasodnak a cigány nő vádjai, miközben tettlegességhez is folyamodik: „Zaklatol, lemondol mindennek, megöletel, pitbull kutyákkal megetetel!”.

Közismert, hogy a cigányság nemileg hierarchikus társadalom: a nő szerepe erősen alárendelt, „belső jogilag” korlátozott (jól mutatja ezt az állapotot, hogy a cigánytörvény, a „romani kris” alkalmazása esetén a nők a törvénykezési folyamatból „a legutóbbi időig teljesen ki voltak zárva”, vö. LOSS–LŐRINCZ 2002: 147). Ez az állapot napjainkban azonban látványosan változik: a fellazuló kötöttségből – esetleg kényszerűen – kilépő cigány nő (talán a médiaszereplés háttértámogatásától is felbátorodva) támadólag vesz részt az interakcióban. De hiába a kényszeredett bátorság, ott lapul egy kis félelem, egy kis gesztusa a kérlelésnek, a szépítésnek. Ezt az attitűdöt egy másik Győzike-jelenetben is megfigyelhetjük: az adott részlet szereplője, aki a telefonos utasításra azonnal autóba vágja magát és teljesíti az utasítást – Budapestre autózik, hogy a címszereplő feleségét hazaszállítsa – amikor nem tud eligazodni a nagyvárosi közlekedésben, a következőt mondja: „itt hagyl engem a szarba”. Adva van tehát egy alá/fölérendeltségi viszony itt is, ahol az alárendelt ezzel a nyelvi formával él. Érdeemes ismét idézni BODÓ CSANÁDOT: „a továbbélő, eredetileg dialektális jelenséghez az átrendeződés révén a korábbitól minőségében elütő szociális jelentés társulhat” (BODÓ 2003: 427).

A hagyományos nyelvjáráskutató azt mondaná: mivel az itt idézett nyelvi adatok mind egy adott régióból (Salgótarján–Nagybátony–Ózd környéke) származnak, tulajdonítsuk az *-l* használatát regionális csoportjelenségnek. Ellentmond azonban ennek a feltételezésnek az, hogy a jelenséget más cigány környezetben is megfigyelték (BODÓ 2003.), továbbá, hogy a szereplők birtokában vannak az *-sz*-es változatnak is. A harmadik jelenet adatközlője ugyanis a jelenet eldurvulásakor a következőket vágja a férfi szemébe: „Lógsz, csalsz, betörsz, lopni jársz.” Ekkor már nincs szó esetleges megbékélésről, kérlelésről, a kijelentés erejét fokozza az *-sz*-es változat alkalmazása. Választhat tehát az alakváltozatok közül az adatközlő, és választ is. Ezek az alakváltozati különbségek, továbbá a választás ténye igazolják N. LŐRINCZ JULIANNA megállapítását: az alakvariánsok pragmatikai jelentésükben különbözhetnek egymástól, vagyis stilisztikai értékükben, érzelmi többletjelentésükben, aktuális, modális jelentésükben (N. LŐRINCZ 2004.).

Miért érdekes számunkra mindez? Miért foglalkozunk egy regionális nyelvi csoportjelenséggel, még ha az a regionális/szociális kereten túl pragmatikai többletfunkcióval rendelkezik is? Azért, mert ezek a megnyilatkozások kitörnek a csoportnyelvi használatból, igen széles közönség előtt hangzottak el, terjedési potenciáljuk tehát igen nagyfokú. Mindkét hivatkozott showműsor ugyanis éveken keresztül ment/megy kereskedelmi televíziókban, ez pedig csak akkor lehetséges, ha igen nagy a nézőtábor. Ezen állítás igazolására álljon itt két idézet: „2007 márciusában, áprilisában és májusában a *Mónika-show* adásidejében a tévénézők 40,8 százaléka figyelte a műsort, ugyanekkor a TV2 és az m1 is 15 százalék alatt maradt” – www.origo.hu/teve/20070917; a Győzike-show-ról szólva pedig: „Bár sorozatát

nak nézettsége csökkent, de még mindig hajszállal a TV2 előtt van az RTL Klub a hétfő esti órákban, így nem meglepő, hogy a heti 1,5 millió nézőnek az RTL Klub nem mert nemet mondani és a Blikk információi szerint már szóban meg is egyezett a két fél a tavaszi folytatásról". (Ezt 2008. január 30-án olvashattuk a www.sg.hu/cikkek/57779/ alatt.)

Az ezekben a műsorokban elhangzott nyelvhasználat akaratlanul, szándéktalanul is mintaadóvá válik tehát, felkínálódva a nézőnek, aki egyszersmind hallgató is, fogyasztó is, „belopva e formákat a befogadói tudatba” (HEGEDŰS 2005: 22). A nézők először csak meghökkennek, furcsának találják az elhangzott nyelvi megformálást, felhívják rá a figyelmet a neten, elküldik egymásnak, ízelgetik, tréfálkoznak vele („Pitbul kutyákkal metetel, megöletel, megöletel, pitbullkutyákkal megetetel... váááá de jó.”; „JMIKÓ.; ez naon király síttesekkel megöletel pitbull kutyákkal megetetel” D „mértmondodaztaat mértmondodaztaatmértomondodrtmondodaztaat pitbullkutyákkal megetetel megöleteel megöleteel pitbullkutyákkal megetetel:D .”; „jaja, az a szarláma nem segített :D huh, tárcsázok ne aggódj :D:D meg dörömbölök a falon :D de ha nem tárcsázok akkor megöletel és a pitbulokkal megetetel?”). [A nagy D betű ugyanúgy a mosolyt jelzi, mint a :-).]

Az első reakció esetleg a tagadás is lehet, mármint az adott nyelvi forma tagadása; ezt mutatja a következő idézet (2008. 06. 17-én nyomtattam ki): „már megint hazudol DLPH!”, „erre : a válaszom : (hazudsz, nem hazudol, utóbbi nem létezik)”. A forma azonban szinte észrevehetetlenül beépül a tudatba. Segítő tényező ebben az alak játékosága, a beleérzett kedveskedő jelleg, továbbá az, hogy a net-kommunikáció a kommunikáció sajátos formája: el lehet bújni egy választott név mögött, a leíró vállalja is, amit leír, meg nem is, tág formája lehet az ironizálásnak, a távolságtartó technikáknak. Ebben a közegben az *-l*-es alakok egyértelműen terjednek. A terjedést megpróbálom bemutatni a *vár* ige E/2 *-l*-es változatával. Egy 2008. 06. 20-ai Google-keresés eredményeképpen a *várol* alakra 162 magyar nyelvű adat jött elő, melyből a program 61-et jelenített meg. Ebből ki kellett szűrni a homonimákat (pl. a „*várról*” alak téves bejegyzését, vagy a *félvállról* helyett beírt „*fél várol*”-t, a *városról* és a *vásárol* internetre jellemző rövidített *várol* alakját, a *várol-dal*-t, a *várok* helyett tévesen beírt *várol*-t) és az ismétléseket. Végül maradt 26 különböző spontán megnyilatkozás (továbbá egy hivatkozás H. KOVÁCS MIHÁLY idézett nyelvjárási tanulmányára). A 26-ból csupán 6-ot tudtam neutrálisnak ítélni. A többség (közel 80%) játékos, kedveskedő, esetleg noszogató vagy célzottan falusias, „álparasztos”. A 26-ból 11 kedveskedő jellegű: ezt a kedveskedést a mondatfűzés, a kicsinyítés-gügyögés nyelvi formái, a mosolyemotikonok mutatják: pl. „*várol* még egy kicsinkét, és (lehet, hogy:) megkapod a legközelebbi találkozó alkalmával”; „te is puszikára *várol*!?”; „de még egy darabig jó ha *várol* slányom”. Másokban a játékoság, a nyelvi formák önkényes módosításának késztetése jelenik meg a *várol* társaságában: „Még ennél is délutánabbat *várol*!?”; „Lányokat nem *várol*... :(((Bár nem kifejezetten miattad mennék, de akkor is- na. Igazságot a kis gombááának!?”; „de mosmá hétfő vanik mé *várol* annyit?”. Ehhez a játékosághoz tartozik az a célzottan falusias, tudatos primitivitásra törekvő megfogalmazás, amely a *várol* környezetét erőltetett „álparasztra” fazonírozza: „jóvan krisztály ecsém elfogodom... Akkor félreértettelek... hümm hümm most egy logika nélküli embert?! mit *várol* he???”; „Csak azt szerettem volna, ha nem egyből lépsz, hanem *várol* egy kicsit, hogy tanujjj azoktól, akik úgy csinyállanak, mint ha tudnák, hogy mit lépnek! :-))))); „Mit *várol*, vártál? Csak úgy viccesiből ideteszem Tiborc panaszának egy részit, mer’ ha mán említve vagyon, akkor jó lenne, ha ösmernénk annak lényegit is”. Fentebb azt állítottam, hogy a kijelentő módú E/2 *-l* alkalmazása a felszólító módban meglévő (*várj-várjál*)

kettősség mintájára az enyhítés, a kérlelés, a noszogatás jelentéselemét hordozza. Ezt a jelentéselemet a nyelvi környezet alátámaszthatja. Nézzünk egy-két példát erre is a netes adatokból: „és mire várol?:-) csináld!:-) a zene megvan már hozzá:-)”; „Attól megéri benézni... szép és igényes design, ismerd meg Petrát & Dórit, és extrák is vannak... ami persze bővülni fog még... mire várol még??? nézz be...”; „Várol – mire? Jól megtanultad a versikét. Már ez is egy idegesítő dolog, hogy egy-egy szöveg meg dallam nem megy ki az ember fejéből.”

A stílárís felhanggal alkalmazott *-l*-es alakok mellett fontosak azonban, sőt talán fontosabbak a neutrálisan használt alakok. Ezekben ugyanis már a hétköznapi nyelvhasználat szintjén alkalmazódnak az *-l*-es alakok, vagyis az egyén számára már a kommunikáció megszokott formájává válnak. Nézzünk erre is néhány példát: „rali: így e: link>beírod a betűket és download>aztán várol másodperceket, összesen 30at, ott a nagy zöld premium downloads mellett számol vissza>a számok”; „konyok: ha várol rendszeren, kiderül, hogy épp ez a lényeg! de erről már 1000 cikk megjelent és még itt is sokat írtunk róla! (pl: Intel kösed fel a gatyeszt...”; „Most milyen véleményre várol Mark? :D Há jobb a Core2Duo, mint az Athlon ez tény. Ha valaki most akar új gépet, az ilyent vegyen”; „a bölcs ki útmutató előránt egy botot amivel újabb útra mutatott erdőben a csapáson trappol a vándor misztikussá lett történetet várol -a sas erre szállt”; „van egy idő miután lejárt a számláló azután néhány percig lehet beírni a kódot amit ott látsz ha pl várol egy fél órát és utána írod be akkor nem fogadja el”. 2008. június 20-án nyomtattam ki az alábbi internetes apróhirdetést: „Hidegburkolókat keresek azonnali munkára. meg *csörgetel* és vissza hivlak”. Teljesen hétköznapi formává vált az *-l* ebben az apróhirdetésben, semmiféle modális felhang nincs már benne.

A nyelvtörténet legfontosabb kérdései: mi változik; hogyan változik, ami változik; miért változik, ami változik? Az elemzett jelenség kapcsán bemutattuk, hogy egy, a nyelvi rendszer által felkínált lehetőség stílárís, pragmatikai változatként valósággá válik. Majd ez a változat kitör a regionális/szociális kötöttségből, elhagyja a megkülönböztető stílárís jegyet is, és a modális jelentéselem nélkül az általános internetes kommunikáció része lesz (e viselkedésre példát hoz BÓDI ZOLTÁN is: 2003: 342), sőt más elektronikus kommunikációs formákban (pl. sms; vö. BERKÉNÉ 2004: 50) is megjelenik. Nem lép még ki a nyomtatott sajtóba, még az elektronikus hálókon belül marad. De hogy meddig?

A hivatkozott irodalom

- BAKÓ ELEMÉR 2002. Az amerikai magyarok nyelvének kutatásáról. Szerk. KÁLNÁSI ÁRPÁD. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- BALÁZS GÉZA 2003. A születő netmagyar – Átírjuk vagy átírják a magyar nyelvváltozatokat? In: HAJDÚ–KESZLER szerk. 2003: 336–40.
- BERKÉNÉ DR. SAJTI ILONA 2004. Új nyelvi jelenségek grammatikai vizsgálata SMS-szövegekben. In: BALÁZS GÉZA – GRÉTSY LÁSZLÓ szerk., Új jelenségek a magyar nyelvben. Tinta Könyvkiadó, Bp. 40–56.
- BÍRÓ FERENC 1999. Sajátos igeragozási jelenségek a felsőnyárádi nyelvjárásban. Magyar Nyelvjárások 37: 93–104.
- BÓDI ZOLTÁN 2003. A nyelvjárások kutathatósága és átértékelődése a magyar internetezők körében. In: HAJDÚ–KESZLER szerk. 2003: 340–4.
- BODÓ CSANÁD 2003. Az iktelen igék *-(A)sz* változója Bp. VIII. kerületében. In: HAJDÚ–KESZLER szerk. 2003: 420–8.
- CSALOG ZSOLT 1988. Cigányon nem fog az átok. Maecenas Könyvkiadó, Bp.

- CSÁSZI LAJOS 2005. A Mónika-show kulturális szociológiája. In: *Médiakutató* 2005/3. 21–36
- HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk. 2003. Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.
- IMRE SAMU 1971. A mai magyar nyelvjárások rendszere. Akadémiai Kiadó, Bp.
- HEGEDŰS ATTILA 2005. A változó nyelvjárás. PPKE, Piliscsaba.
- KISS JENŐ 1982. A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KERESZTES DÁNIEL – HAMARKAY EDE szerk. 2004. Buzgóság. Borkó Juliánna énekeskönyve. Exodus Kiadó, Erdőkertes.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 2007. Néhány nyelvjárási jelenség a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Felsőnyárad nyelvhasználatában (Kézműves dialektológia). In: GUTTMANN MIKLÓS – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., V. dialektológiai szimpozion. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely. 150–5.
- KÓTYUK ISTVÁN 1998. Az ungi nyelvjárás igeragozási rendszere. In: SZABÓ GÉZA – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., III. dialektológiai szimpozion. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely. 301–6.
- H. KOVÁCS MIHÁLY 2008. A makói nyelvjárás. In: TÓTH FERENC szerk., Makó néprajza. Bába Kiadó, Makó, 479–516.
- P. LAKATOS ILONA – T. KÁROLYI MARGIT 2002. Trianon hatása a nyelvi változásokra 1–2. In: SZABÓ GÉZA – MOLNÁR ZOLTÁN – GUTTMANN MIKLÓS szerk., IV. dialektológiai szimpozion. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely. 235–45.
- P. LAKATOS ILONA – T. KÁROLYI MARGIT 2007. Rendszerváltás – nyelvi változás? In: GUTTMANN MIKLÓS – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., V. dialektológiai szimpozion. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely. 199–206.
- LOSS SÁNDOR – LŐRINCZ VERONIKA 2002. Romani kris a dél-békési oláh cigányoknál. *Beszélő* 2002/9–10. 146–152.
- N. LŐRINCZ JULIANNA 2004. A magyar igevariánsok grammatikai és szemantikai jellemzői. VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus, Bp. [Http://www.nytud.hu/MMNyK/eloadas/index.html](http://www.nytud.hu/MMNyK/eloadas/index.html).
- MÁRTON GYULA 1972. Magyar nyelvjárás. Babeş–Bolyai Tudományegyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Kar, Cluj.
- SZABÓ GÉZA 1980. A magyar nyelvjárások. Tankönyvkiadó, Bp.
- WACHA IMRE 1988. Nyelvi és beszédretegek (?) és/vagy –szintek a rádióban. In: KISS JENŐ – SZÜCS LÁSZLÓ szerk., A magyar nyelv rétegződése. 1–2. Akadémiai Kiadó, Bp. 1000–12.

HEGEDŰS ATTILA